

METNİN SESİ

Mehmet Rifat göstergebilim, eleştiri kuramları ve Fransız edebiyatı alanlarında çalışıyor.

Mehmet Rifat'ın
YKY'deki kitapları:

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları

1. Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler

(1998, 2005, 2008, 2013, 2014, 2017, 2019, 2020)

XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları

2. Temel Metinler (1998, 2005, 2008, 2014, 2020)

Homo Semioticus ve Genel Göstergebilim Sorunları (2007, 2011, 2018)

Entelektüel Anlatıyı mı Savunuyorum? (2012)

Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme (2012, 2019)

Otantik Snoplar: Marcel Proust'un Roman Karakterleri (2014, 2021)

Marcel Proust ya da Bir Roman Yaratmak (2015, 2020)

Barthes, Proust, Baudelaire ve Ötekiler (2016)

Ruhların İletişimi: Proust ve Müzik (2018)

Sait Faik'i Yorumlayanlar: Eleştirinin Eleştirisi (2020)

Metnin Sesi (2021)

MEHMET RİFAT

Metnin Sesi

İnceleme

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 5766
Edebiyat - 1653

Metnin Sesi / Mehmet Rifat

Kitap editörü: Korkut Erdur

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Merve Çakıroğlu

Baskı: Optimum Basım San. ve Tic. Ltd. Şti
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No:51/1
Küçükçekmece 34295 İstanbul
Sertifika No: 41707
Telefon: (0 212) 463 71 25

1.-2. baskılar: İş Kültür, 2007, 2011
YKY'de genişletilmiş 1. baskı: İstanbul, Mart 2021
ISBN 978-975-08-4941-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2017
Sertifika No: 44719

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
[facebook.com/yapikrediyayinlari](https://www.facebook.com/yapikrediyayinlari)
twitter.com/YKYHaber
[instagram.com/yapikrediyayinlari](https://www.instagram.com/yapikrediyayinlari)

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Sunuş • 7

Giriş: Üç Parçalı Yazı • 9

Parça 1: Metnin Sesi • 11

Parça 2: Ön-Metin, Metin, Metin-Sonrası • 12

Parça 3: Yaklaşımın Adı: Gösterge Eleştirisi • 17

Göstergebilim: Homo Semioicus'un Serüveni • 21

Göstergebilim Söyleminden Kesitler • 23

Romanın Sesi • 33

Romana Eleştirel Yaklaşım Biçimleri Üstüne Notlar • 35

Marcel Proust: Yazma Eyleminin Serüveni ya da Bir Roman

Yaratmak... • 51

Michel Butor: Romanda “Siz”li Anlatım ve Anlatıcı-Kahraman-

Okur İlişkileri • 69

Orhan Pamuk (I): *Benim Adım Kırmızı*'yı Kim Anlatıyor Kim

Okuyor • 75

Orhan Pamuk (II): *Kar*'ı Okurken Notlar • 89

Bir “Selim İleri Kolokyumu” İçin Öneriler: *Yarın Yapayalnız*

Çevresinde • 105

Şiirin Sesi • 111

Necip Fazıl Kısakürek'in *Çile*'sini “Takdim”i ve “Poetika”sı • 113

Ahmet Muhip Dıranas: “Fahriye Abla”nın Anlatısal ve Söylemsel

Kimliğine Bir Yaklaşım • 125

İçkin Bir Ece Ayhan Sözlüğü:

“Şair” ile “Şiir”in Durumu ve Edimi • 135

Öykünün Sesi • 165

Tahsin Yücel: Bir Öykünün Dilsel Dönüşümü: “Alacakaranlık”tan
“Benlem”e • 167

Masalın Sesi • 177

“Kırmızı Başlıklı Kız”: Masalın Anlam Üretici Katmanları • 179

Denemenin Sesi • 195

Bilge Karasu: Yazar ve Yazı • 197

Eleştirinin Sesi • 209

Hüseyin Cöntürk: Homo Criticus / Homo Ludens ya da
“Bines”ten “Hipertekst”e • 211

Yazıların Serüveni • 227

Kavramlar Dizini • 235

Özel Adlar Dizini • 241

Sunuş

Metnin Sesi

metne

metin için,

metnin içinden bakan

bir eleştirel yaklaşımın,

metin aracılığıyla konuşan

bir eleştirel söylemin

otuz beş yıla yayılan serüvenini

belirgin anlarıyla sunarken

çözümleyici-yorumlayıcı eleştiri anlayışının

hem kuramsal-yöntemsel temellerini gözden geçiriyor

hem de

romana, şiire,

öyküye, masala,

denemeye, eleştiriye

yönelik anlamlandırmaları

biraraya getiriyor.

Metnin Sesi

alınlanmayı bekleyen metinlerin

düzeneklerini harekete geçirirken

onların labirentlerini, derinliklerini, oyunlarını,

kurnazlıklarını, yıkıcılıklarını, huysuzluklarını, varsa uysallıklarını

göstermeye,

metinlerin işleyiş seslerini duymaya, duyurmaya

çalışıyor.

Mehmet Rifat,
Beylerbeyi, Nisan 2007.

Giriş

Üç Parçalı Yazı

Üç Parçalı Yazı

PARÇA 1 METNİN SESİ

Metinlerin okurlar tarafından “çalıştırılma”ya başlanmasıyla birlikte duyulacak ses(ler), metinlerin işleyiş ses(ler)i bütün eleştiri tarihine yön verdiği gibi, yapıtları bütün zamanlarda ve bütün mekânlarda yaşatan “güç” olarak da gizemli varlığını hep korumuştur. Metinler çalıştırılmadan sesleri duyulamaz. Okur metni okumaya koyulmadan metnin tembelliği işlerliğe dönüşemez. Metnin işleyiş sesi, ancak metin-okur karşılaşması anında harekete geçer. Okurun metni “kullanma”ya başlamasıyla birlikte metnin anlam üretimi de, “kullanan”ın kullanma, bakma ve duyma yeteneğine göre kendisini açar. Bazen okur metni bir türlü sürekli çalıştıramaz, metin kesilme, sarsılma, durma belirtileri verir; bazen metin daha ilk çalıştırma hamlesiyle birlikte “tıkır tıkır, saat gibi” işlemeye başlar; bazen metin kendisini kullananın yönlendirmesiyle öyle yollara sapar ki, çalışması durmasa da işleyiş sesi gürültüye dönüşür; bazen metin iyice “yorulur”, “boğulur” ve bir sarsıntıyla bir daha çalışmamak üzere durur; vb.

Metin kendisini kullanan okurdan bir “özen” bekler. Kendisinin yalnızca kullanılmasını değil, işleyiş sesine de dikkat edilmesini ister. Metni uzun süre yaşatacak olan, metne sürekli canlılık, sürekli yaşarlık kazandıracak olan da metne okur tarafından gösterilecek bu özendir: Okurun metne “bakmayı bilmesi”dir. Metne bakmayı bilmeyen, onu “hor kullanan”, işleyiş sesini algılamayan, onun “boş bıraktığı yerler”i dolduramayan, sarsıntılarının neyi belirttiğini anlamayan, kısacası metnin sesini alımlamayı ve yorumlamayı beceremeyen okur çok geçmeden “yolda kalır”. Metin bir kez yolda bıraktığında da aynı metinle, aynı özensiz bakımla

yeniden yola koyulmanın da hani neredeyse pek olanağı yoktur. Bu nedenle “metin bakımcıları” (metin eleştirmenleri), metne bakış ufku oluşmadan metinlerin çalıştırılmamasını salık verirler: Metne bakış ufku oluşmamış bir okurun çalıştıracığı metin hem okurunu mutsuz eder, hem de kendisi mutsuz olur. Metni kasmamak, boğmamak, şişirmemek, yormamak, işlemez kılmamak için onun “işleyiş sesi”ni duymayı ve yorumlamayı biraz olsun öğrenmekten başka bir yol yoktur.

Metinleri “anlaşılmazlık”la suçlayanlar ise, inanın bana, çoğunlukla bu yoldan geçmemiş kişiler arasından çıkar. Oysa onlar bilmezler ki metin yalnızca kendisini kullanmayı bilenlere, kendisine bakmayı bilenlere, kendisini dinlemeyi bilenlere, kısacası Metnin Sesi’ni duymayı bilenlere o büyülü anlam evreninin katmanlarını bir bir açar. Unutmayalım, metin çalıştırılmaya başlamadan önce “tembel mekanizma”dır; çalışmaya başladıktan sonra “kurnaz mekanizma”ya dönüşür; bu kurnaz mekanizmayı “haz verici mekanizma”ya dönüştürmekse “metne bakmayı bilen” okurun becerisine, düzeyine bağlı olacaktır.

Metnin Sesi, “duymasını bilen eleştirmenler” için belki de en güzel sestir, en çekici sestir. Üstelik de bütünleştiği okuruna iki aşamada birden kendini duyurur: Hem Metnin Kendisi’nde hem de Ön-Metin’de. Ama Metnin Sesi’ni Ön-Metin Sesi ile birlikte alımlayabilmek için de eleştirel bakışın, görüşün Metin-Sonrası diye adlandıracağım evrede deneysel biçimde edinilmiş olması gerekir.

Açıklayayım:

PARÇA 2

ÖN-METİN, METİN, METİN-SONRASI

Eleştirel yaklaşımda metin benim için her şeydir: Hem dilsel üretimi tamamlanmış bir üründür; hem bir üretim sürecinin izlerini taşıyan son biçimdir; hem okurların alımlama ufku göre yorumlanacak bir üretim kaynağıdır; hem de kurcalandıkça çoğalarak açılan, bu özelliğiyle de okuruna haz veren bir dokudur.

Metnin yayımlanmasından sonra başlayan eleştirel yaklaşımda, dokunun yüzeyindeki dilsel verilerden kalkarak üretim sürecinin

kalkış noktasına, kaynağına, derin düzeyine, oluşum çekirdeğine doğru bir “okuma yolculuğu”na çıkarım.

Yüzeyden derinliklere doğru “inerken” aştığım katmanların her birinde, yazarın “yazma yolculuğu”nun oluşum çizgisini, metne dayalı çıkarsamalarla, yorumlamalarla yeniden kurmaya çalışırken, eleştirel ilgimi, doğal olarak, karşımda duran metnin son biçimini almadan önce geçirdiği evreler çeker. Bir başka deyişle, metnin yayımlanmış biçimi beni aynı metnin yayım öncesi evrede geçirmiş olduğu dönüşümleri de gözlemlene yolculuğuna yönlendirir. Böylece, okuma-yorumlama serüveninde, *oluşsal eleştiri* (oluşum eleştirisi: genetik eleştiri) uzmanlarınca hazırlanmış, bir yazarın yapıtlarının oluşum evrelerinin tümünü ya da bazı kesitlerini içeren “gerçek” eleştirili basımları araştırıp bulma süreci başlar.

İşte o zaman da *ön-metin* diye adlandırılan büyük, gizemli bir alanın (yapıtın oluşum serüvenine ilişkin alanın) geçitleri, “ses geçitleri” açılır. Usta bir yazarın bir yapıtına ilişkin taslaklarını, planlarını, not defterlerini, metin seyir defterlerini (yaratma ve yazma sürecinin güncesini), müsveddelerin değişik kopyalarını, karalamaları, eklemeleri, silmeleri, baskı provalarını, provalardaki düzeltmeleri tarihleyerek yapıtın bir ön-metnini yapılandıran ve yayımlayan araştırmacıların (oluşsal eleştiri uzmanlarının) çalışmalarını okurum: Ön-metnin oluşum sesini yakalamaktır amacım.

Demek ki metinden kalkarak, metni yaratmış olan ön-metni de okuma-yorumlama süreci içine katarım.

Oluşsal eleştiri uzmanlarının yıllar süren bilimsel araştırma ve laboratuvar çalışmasıyla (“kazıma” çalışmasıyla) derledikleri gereçlerden (usta bir yazarın yapıtını yaratma, yazma süreciyle ilgili her şey) hareket ederek oluşturdukları ve ön-metin adını verdikleri süreç, daha önce yalnızca yayımlanmış son biçimiyle tanıdığımız bir metnin doğuşunu, oluşumunu, geçirdiği dönüşümleri bize gösterecek ve metin, ön-metnin desteğiyle, ön-metnin *önsel* denetimiyle yepyeni “sesler”, yepyeni anlamlar kazanacaktır.

Ön-metin bize, yazarın hangi çekirdek yapıyla üretime koyulduğunu, yazış süreci içinde hangi aşamada neleri atıp, neleri silip neleri eklediğini, neleri karalayıp ne ölçüde değişikliğe gittiğini, müsveddelerde bilinçaltının etkisiyle hangi dil sürçmelerini yaptığını ve sonradan bunları nasıl yok ettiğini, vb. gösterecektir.

Ön-metin bize ayrıca, bir yazarın son biçimini verdiği metne, yayın aşamasında editörlerce nasıl ve ne ölçüde müdahale edildiğini, hangi nedenlerle hangi bölümlerin, kesitlerin çıkartıldığını görme olanağını da verecektir.

Bu bilgiler ışığında da ilk aşamada metne yöneltmiş olduğum eleştirel bakışı, metnin oluşumunu gözler önüne seren bu ön-metni de hesaba katarak yeniden kurgularım. Böylece yazınsal metni (yapıtı) okura sunulabilmiş bütün durumlarıyla ve yeni bir bakış açısıyla yeniden alımlarım.

Diyeceğim, ben bir oluşsal eleştirinin ilk aşaması olarak kabul edilen ön-metni oluşturma çalışmasını yapmam da, böyle bir çalışmayı gerçekleştirmiş uzmanların yayınlarından büyük ölçüde yararlanarak, oluşsal eleştirinin de bir bakıma ikinci aşaması sayılan hem ön-metni hem de sonuçtaki metni yorumlama çalışmasını gerçekleştirim.¹

Bu yaklaşımın temelinde de yazının girişinde bir bölümüyle değindiğim şu temel nitelik yatar: Yayınlanmış bir yazınsal metin (yapıt) karmaşık bir hazırlığın, yoğun bir dönüştürüm sürecinin, hatta anlatı kişilerinin fiziksel, ruhsal, cinsel kimliklerinin bile değişikliğe uğratıldığı bir üretim sürecinin sonucunda oluşmuş, yoruma açık, anlamlandırılmayı bekleyen bir üründür (dolayısıyla bir üretim kaynağıdır). Bu saptamaya bağlı olarak da “Bir metin nasıl işliyor, anlamları nasıl üretiyor, hangi sesleri veriyor?” sorusuna yanıt ararken, yayımlanmış ön-metinden de yararlanarak “Bir metin nasıl yazılmış, nasıl üretilmiş?” sorusunun izini sürüp, oradan da “Bir yazar nasıl yazıyor, hangi yazma tekniklerini yaratıyor?”² sorusuna yanıtlar aramaya çalışırım. (Genelde “Yazmak nedir?” gibi

1 Chateaubriand, Zola, Flaubert, Sartre, vb. yazarlar konusunda oluşsal eleştiri uzmanlarının yaptığı çalışmalar, yayımladıkları eleştirili basımlar özellikle anılmaya değer. Sözelimi Sartre'in *Bulantı* (La Nausée) adlı romanı 1938'de, döneme göre müstehcen bulunan bazı bölümler çıkartıldıktan sonra yayımlanmıştı. Sartre da romanının bu biçimiyle tanıdığım düşünerek daha sonraki yayınlara ilk baskıda çıkartılmış bölümleri eklektirmemişti. Ama *Bulantı*'dan çıkartılmış bu kesitler, romanlarının Gallimard Yayınları'nın Pléiade dizisinden çıkan yeni baskısında (Sartre'in ölümünden sonra), cildin “varyantlar” bölümüne ek olarak konmuştur.

Öte yandan Proust'un yapıtının yorumlanmasında önemli ipuçları sağlayacak eleştirili basımların, ön-metinlerin yayımlanmış olduğunu da özellikle vurgulayalım.

2 Bkz. ileride “Marcel Proust: Yazma Eyleminin Serüveni ya da Bir Roman Yaratmak” başlıklı yazı.

büyük ve iddialı bir sorunun programı da bu ön sorulara bulunacak ipuçlarıyla açılmaz mı?)

Bana göre birbirini bütünleyen iki aşamayı (metnin eleştirisi ve ön-metnin yorumlanması) kuşkusuz bir üçüncü boyut belirler, her iki aşama da bu üçüncü boyutla anlam kazanır: *Metin-sonrası* diye adlandıracağım, eleştirel bakışın, yaklaşımın, yöntemin varoluş evresidir bu. Metin-sonrası aşama, okuma, çözümleme, yapıbozma ve yorumlama ufkunun, metne bakış ufkunun adım adım, ağır ağır örülmesiyle oluşur. Metin ile onu yaratan ön-metne yaşarlık verecek olan da gerçekte bu metin-sonrası görüş açısının kuruluşudur.

Demek ki, bir metin varlığını, oluşumunu ön-metne borçludur; aynı metin yaşarlığını sürdürebilmek için de metin-sonrası eleştirel bakışın yaratılmasına gereksinim duyar.

Usta bir yazarın yapıtlarını var eden ön-metnelere bakarak (hazırlanmışsa elbette) ve yapıtların doğuşundaki fantasmaları, gizemleri, sansür etmeleri de görerek, yayımlanmış metnin yaratılış doğasında neleri gizlediğini kavrayabilmek ve buradan kalkıp yayımlanmış metni yeniden anlamlandırmak, kuşkusuz eleştirel bakış yöntemlerinin edinilmesine ve/ya da geliştirilmesine bağlı olacaktır.

20. yüzyıl eleştirel bakış açıları ve yöntemleri üstüne düşünen bir yüzyıl oldu özellikle. Psikanalizden yorumbilime, metin dilbiliminden biçembilime, marksist eleştiriden oluşsal (genetik) yapısalcılığa, anlatıbilimden alımlama estetiğine, yapıbozucu eleştiriye ve göstergebilime kadar uzanan yaklaşımlar (kimi kez birbirini bütünleyen, kimi kez de birbiriyle çatışan görüşler) gerek uygulanmak, gerekse geliştirilmek üzere daha çok sayıda “sahici eleştirmen”in yakın ilgisini bekliyor.

Böyle bir yakın ilgiyi sağlayabilmenin yolu da öncelikle metne *metin için* ve *metnin içinden* bakmayı, Metnin Sesi’ni yakalamayı bilmekten geçiyor.

Ancak hemen belirteyim, burada bir tek metin içinde kalmayı değil de bir metnin değişik biçimlerde anımsattığı, çağrıştırdığı öbür metinlerle de ilişkiye girmeyi gözetken, *metinlerarası ilişkileri* sorgulayan bir yaklaşımdan söz ediyorum. Her dil, her söylem, her metin kendi anlamsal yapısını kendi bozabileceği için (gramer/retorik karşıtlığı) bir yorumlayıcı-eleştirmenin çabası da ele aldığı metni, yapısını “sökerek”, “bozarak” öteki metinlerle ilişkisine göre

ve kendi yorumlama birikimine (ufkuna) göre anlamlandırmak olacaktır.

Kuşkusuz bir yazınsal yapıtı alımlayabilmek için bu yapıt üstüne metinler yazmış eleştirmenlerin kitaplarını okumak zorunluluğu diye bir şey yoktur. Ancak eleştirel metinlerin de bir yapıtın anlamsal ufkunu genişlettiğini, hatta değişime uğrattığını unutmamak gerekir. Bir yazınsal yapıt, yukarıda sözünü ettiğim eleştirel bakış yöntemleriyle ne kadar çok yorumlanma olanağı bulmuşsa, ilk yayımlandığı yıllardaki alımlanış sınırlarını o ölçüde aşar, yorum bekleyen anlam evreni o ölçüde “açılır”. Burada geniş okur kitlelerine seslenen kitap tanıtma yazılarından ya da yargılayıcı (övücü/yerici) yazılardan değil, *eleştirel yapıt* kimliği taşıyan yorumlayıcı ve yöntemli (okuma yöntemi demek istiyorum) çalışmalardan söz ediyorum, elbette.

Bu tür eleştirel yapıtlar, hangi yönetsel yaklaşımı benimsemiş olurlarsa olsunlar, hem yorumladıkları metinlerin anlam üretme düzeneğini (mekanizmasını), dolayısıyla Metnin İşleyiş Sesi’ni harekete geçirirler, hem de sundukları yeni bakış açılarıyla başka yapıtlara da “benzer” (aynı değil) okuma biçimleriyle yaklaşılabileceğini gösterirler. Bu nedenle ve bu bakımdan, metin yorumuna (metin açıklamasına değil) ağırlık veren eleştiri yapıtları yazınsal metinlerin yaşarlıklarını sürdürebilmeleri için, Metnin Sesi’ni duyabilmek için vazgeçilmez ürünlerdir. *Metinler için, metinler içinde ve metinler aracılığıyla* var olan eleştirilerin de ayrı birer yaratım ürünü olarak değerlendirildiğini bu arada özellikle vurgulayalım.

Metnin dinamiğini (dinamik sesini), metinlerarası ilişkileri, metiniçi okurun alımlama ufkunu ve yöntemli bir eleştirel bakışı ön planda tutan, bundan ötürü de yazınsal eleştiriye temelde metin yorumu biçiminde gören biri olarak, etkilendiğim, benimsediğim, uygulamaya çalıştığım, kimi açılardan da “kendime göre” yeniden biçimlendirmeye yöneldiğim görüş açısını *Homo Semioticus*³ adlı kitabımda (1993) sunmuştum. Daha sonraki yıllarda (1995’ten başlayarak) metne yönelik çağdaş eleştiri yöntemlerinin temel ilkelerini “gösterge eleştirisi” adı altında toplamayı önermiş ve bu ilkeleri olası bir “Yüzyıl Sonu Bildirgesi”⁴ biçiminde ortaya koymaya çalışırken,

3 İstanbul, YKY, 1993; genişletilmiş 4. baskı, İstanbul, Om, 2001; [YKY, 2007].

4 “Gösterge Eleştirisi İçin Bir Yüzyıl Sonu Bildirgesi”, *Eleştiri ve Eleştiri Kuramı Üstüne Söylemler*, yay. haz. M. Rifat, İstanbul, Düzlem, 1996, s. 11-14.